

2. Verdediging proefschrift, vrijdag 9 september 1994.

Geachte aanwezigen,
meestal legt de promovendus vooraf aan de verdediging de aanwezigen kort uit waarover zijn dissertatie gaat. En ik wilde nog wat persoonlijke opmerkingen kwijt.

Vanaf het begin van de jaren '70 zijn mijn vrouw Rieme en ik actief geweest in de linkse politiek. Ik bracht het tot lid van het dagelijks bestuur van de CPN, en zij idem van het eerste dagelijks bestuur van GroenLinks. Al die tijd speelde voor mij op de achtergrond de wens om een vervolgstudie te voltooien. Het kwam er nooit echt van, al deed ik eind jaren zeventig een poging met het onderwerp 'materialistische dialectiek en chemie'. Filosofische hoogmoed kwam toen voor de val.

Steeds was naast mijn banen in het onderwijs en de huisvaderrol de *verantwoordelijkheid* voor politieke opgaven aan de orde: die voor het Komitee Kruisraketten Nee waarin ik de CPN vertegenwoordigde, die voor het nieuwe partijprogramma van 1984, die voor het fusieproces naar Groen Links. Er was altijd wel wat gewichtigs. Begin 1988 hakte ik de knoop door.

Het onderwerp van zo'n proefschrift was echter cruciaal. Ik wist dat ik verliefd moest kunnen worden op het thema van mijn keuze. Anders houd je het dagelijkse, onbetaalde, volhardende vrijwilligerswerk dat promoveren uiteindelijk is, niet vol. Wat had ik in huis? Ik hield van geschiedenis. Ik had gebeunhaasd in de geschiedenis van de natuurwetenschap en samen met Peter Kooiman een verdienstelijk boekje 'Chemie en Samenleving' afgeleverd bij Natuur & Techniek. Uiteraard was ik vertrouwd met de linkse politiek, met de vredesbeweging, met de geschiedenis van de arbeidersbeweging en met wat ik maar gemakshalve 'marxisme' zal noemen. Ik had daar vaak over geschreven. Was er nu een onderwerp te verzinnen waarin geschiedenis, politiek, natuurwetenschap en filosofie elkaar zouden ontmoeten? Toen ik *zo'n onderwerp* - de geschiedschrijving van het Verbond van Wetenschappelijke Onderzoekers - kreeg aangereikt van de historicus Ger Harmsen, compleet met het archief van de eerste jaren, aarzelde ik geen seconde. *Dat* wilde ik doen.

Het vraagstuk van de verantwoordelijkheid van wetenschapsmensen voor het product van hun arbeid fascineerde me altijd al; het klassieke voorbeeld van de Amerikaanse atoomfysici kende ik. Het betrof tevens het marxistisch-hegeliaanse thema van de 'vervreemding'; het product van het denkwerk kon zich tegen de denkers keren. Ik zou me gaan bezighouden met wetenschapsmensen die hun verantwoordelijkheid *niet* op de politici wilden afschuiven. Dat trok me zeer aan.

Ook andere ontwikkelingen stimuleerden mijn toewijding aan dit onderzoek. Toen GroenLinks ontstond, en vier partijen in elkaar schoven, werd elke landelijk bestuurder die iets anders te doen had met begrip bejegend. Er leek kader te veel te zijn; dat maakte het gemakkelijker om me een tijdlang uit de politiek terug te trekken.

In de tweede plaats ging er zoveel op drift in het wereldbeeld van mijn generatie, dat ik het als een voorrecht beschouwd heb te moeten reflecteren op de jaren zestig en zeventig. In veel publicaties worden de dwaasheid en het egoïsme van mijn 'Vietnamgeneratie' op de voorgrond geplaatst. En we waren misschien wat wereldvreemd, maar wel integer. Om dat anderen duidelijk te kunnen maken is mede een psychologische benadering nodig van wat er tussen 1965 en 1975 aan de hand was. Ik heb daarvoor in het hoofdstuk dat de jaren zestig behandelt, een voorname plaats ingeruimd.

Ik heb de afgelopen zes jaar geen moment spijt gehad van de keuze voor dit onderwerp. Ik ben verliefd gebleven op deze groep mensen, ook al leerde ik hen beter kennen. Zag ik aanvankelijk slechts idealen bij hen - zo'n goed marxist was ik toch ook weer niet -

gaandeweg werd mijn analyse veelzijdiger. Mijn waardering bleef echter overeind staan. Sommigen van U zullen enkele slotzinnen van mijn studie wellicht voor nostalgie houden. Of dat zo is, komt vanmiddag aan de orde op de discussiebijeenkomst waar U van harte welkom bent. In deze tempel van wetenschap mag niets verkocht worden, maar vanmiddag kunt U in de Agnietenkapel het boek kopen.

Ik zou enkele opmerkingen willen maken over mijn onderzoek.

De *eerste* is dat ik uiteraard gebruik heb gemaakt van archiefmateriaal en tal van publicaties, maar tevens van een interviewproject. Zestig benaderde mensen gaven allen hun medewerking. Ik kreeg vaak te horen dat ik bezig was aan een 'vergeten geschiedschrijving'; een term die meestal valt als het achtergestelde groepen betreft. Hier gaat het om sociaal bevoorrechte mensen, maar toch was hun gezamenlijke geschiedenis vergeten. De interviews vormden een informatiebron en een stimulans. Ze doorbraken mijn kluzenaarschap en boden onvermoede doorkijkjes. Soms bracht felle kritiek me op het spoor van uitglijders in de conceptteksten. Ik ervoer die directe confrontaties als een voorrecht van de eigentijdse geschiedschrijving.

Ten *tweede* heb ik een beginhoofdstuk toegevoegd waarin ik enkele opvattingen over de relatie tussen wetenschap, politiek en samenleving uit de jaren dertig heb uitgewerkt en samengevat. Tenslotte speelden die een rol in de hoofden van de mensen die na de Wereldoorlog vormgaven aan organisaties zoals het Verbond. Een *derde* opmerking betreft de omvang: het was die 35 jaar lang een groep van tussen de 500 à 900 personen, van wie 9 à 15% van het vrouwelijk geslacht. De natuurwetenschap was en is vooral mannenwerk. *Ten slotte*: een beschrijving van de activiteiten van dit Verbond dat voor 70 à 80% uit natuurwetenschapsmensen bestond, wordt pas begrijpelijk indien de contouren van de sociaal-politieke situatie duidelijk worden. Het Verbond opereerde in een veranderende wereld waarin de politiek-economische ontwikkelingen de maatschappelijke functie van de wetenschap stuurden. In elk *hoofdstuk* wordt hieraan aandacht besteed. Soms in ruime mate zoals in de schets van de situatie van 1946 en die van de jaren zestig.

Als ik het woord '*hoofdstuk*' laat vallen nadert de eigenlijke *opzet* van het onderzoek. Ik toetste het bronnenmateriaal aan drie vooropgezette aandachtspunten, die vervolgens in het boek - naar ik hoop onopvallend - zijn verweven.

De *hoofdaandacht* gaat uit naar een beschrijving van de ontwikkelingsgang van dit Verbond. Welke groepen wetenschapsmensen toonden belangstelling? Welke coalities kwamen tot stand, en waarom vonden breuken plaats? Welke discussies werden er gevoerd? De indeling in acht chronologische hoofdstukken wordt hierdoor bepaald. Aan het eind van een hoofdstuk mogen de lezers een wending verwachten. Zij moeten zich afvragen: hoe redt het Verbond zich hier uit; wie verzint een list? Ik heb geprobeerd op die manier spanning en nieuwsgierigheid te wekken.

Het *tweede* aandachtspunt betreft de specifieke verantwoordelijkheid van wetenschapsmensen. Welke kwesties sneed dit Verbond eigenlijk aan? Het antwoord blijkt af te hangen van tijdsgebonden mondiale vraagstukken zoals de crisis van de jaren dertig, Hiroshima, de H-bom, de Derde Wereld, de Koude Oorlog en de wapenwedloop, Vietnam, Rachel Carsons *Silent Spring* en het Rapport van de Club van Rome, de kernenergie en de recombinant-DNA-technologie. Het boek besteedt exemplarisch aandacht aan publieke debatten die mede door het Verbond zijn uitgelokt; vooral dat rond de radioactieve *fall out* in de jaren vijftig, dat rond de rol van de BVD in zake het universitair benoemingenbeleid van

de jaren zestig en dat rond de kernenergie in de jaren zeventig. Vanuit *deze* invalshoek wordt elk hoofdstuk afgesloten door een portret: in totaal zijn negen schetsen opgenomen van vooraanstaande leden van het Verbond en - aan het begin - een portret van de Hongaarse Amerikaan Leo Szilard. Die portretten, van acht mannen en twee vrouwen, voegen een dimensie toe; de keuze zich verantwoordelijk op te stellen bleek nauw verweven te zijn met het persoonlijke leven.

Het *derde*, meer abstracte aandachtspunt is het analyseren van de visie van leden van het Verbond op de sociale rol van kritische wetenschapsmensen en op de relatie tussen wetenschap, politiek en samenleving. Zijn leden wilden een intellectuele rol vervullen, en zij zochten het debat met de 'klassieke' cultuurdragers, met filosofen, theologen en historici.

In een slothoofdstuk heb ik de hier genoemde aandachtspunten vanuit een vogelperspectief met elkaar verbonden. Ik moest me op last van mijn onvolprezen promotoren De Rooij en Kersten losmaken van de afzonderlijke hoofdstukken, als het ware boven de stof uitstijgen en vanuit die hoogte samenvatten. Ik heb het gevoel dat ik daarbij tot op de bodem van mijn kunnen moest gaan. Het waren tevens de laatste loodjes. Ik was moe. Het was echt tijd dat het onderzoek klaarkwam.

Mijn boek heeft de prikkelende, commerciële, maar verantwoorde, titel: 'Wij kunnen het niet langer aan de politici overlaten'. Toen de protesten van wetenschapsmensen tegen het gebruik van het atoomwapen president Truman bereikten, moet hij gezegd hebben: 'They should leave it to the politicians.' Daarop zou de penicillineonderzoeker Sir Ernest Chain tijdens de uitreiking van de Nobelprijs hebben gezegd: 'We can't leave it to the politicians any longer.' Deze titel, uit het verband gerukt, wordt gaande het boek dubbelzinnig; en dat is ook de bedoeling.

Geachte aanwezigen,

Ik wil vooraf aan de verdediging nog een postuum dankwoord richten aan mijn ouders, aan mijn moeder die twee weken geleden overleed en die me zielsgraag had zien promoveren. Dat zat er al een half jaar niet echt meer in.

Ik ben blij dat ik hier welkom kan heten

mijn vrouw en kinderen, schoonouders en familie, vrienden en politieke vrienden, oude en nieuwe bewoners van Noordeinde 9 en aanpalende percelen, veel leden van het Verbond - uiteindelijk zijn zij mijn werkgevers -, de uitgever en de opmaker van het schitterende boek, mijn collega's van school en de collega-historici. En niet in de laatste plaats, maar toch, welkom aan de 200 leerlingen van klasse 5 en 6 van het Erasmiaans Gymnasium die er een geeltje voor over hadden om mij hier te zien zweten voor mijn diploma. Volgende week zijn de rollen gelukkig weer omgedraaid. En voor al mijn schoolgenoten ter afsluiting een knipoog: de eerste van de 1200 voetnoten en de eerste van de 120 illustraties verwijzen beide naar Erasmus. Dat zou hij leuk gevonden hebben.

Laat de aanval nu maar komen.

Leo Molenaar,
op drie kwartier van de finish